

Mélyen tisztelt Filozófiai Bizottság !

Dr. Magyary Zoltánné dr. Techert Margit urnó kéz-
iratos munkájáról: A hellén újplatonizmus történetéről f. évi
április 7-én nyert igen kitüntető megbízatásom szerint a követ-
kezőkben van szerencsém bíráló nézeteimet előterjeszteni.

/ Az illusztris szerzőnek ez a munkája betetőző össze-
foglalása annak, amit erről a témáról eddig kisebb-nagyobb rész-
let tanulmányokban közzétett. Meg is látszik minden részletében
és egész elgondolásában az alapos jártasság a kérdés egész
roppant területén és a szerető, gond s a céltudatos válogatásban
megnyilatkozó uralkodás az anyag fölött. A történetíró első és
természetesen legfőbb feladatához képest első becsvágó érzé-
s az anyag lehető legteljesebb összegyűjtését, vagyis mindazt a
szellemi áramlatot áttekinti, amelynek hatása lehetett Plotinos-
ra. Itt főleg a parszi hatások fölfejtésére szentel különös gon-
dot, mint amelyeket az eddigi kutatás kevésbé vett figyelembe
s amelyek kinyomozását a szerző teljes joggal igényli a maga új
adalékának a kérdés megvilágításához. Mentegőznie se kell, hogy
ez a részlet talán megtöri a munka egységes vonalvezetését, -
mert ez a részlet nem aránytalan a jelentőséghez, melyet az egész
fejlődésben elfoglal / és vannak más részletek, melyek arányosabbá
rövidítését az olvasó csaknem az első percben kívánja; ilyenek
pl. a Philo és a Porphyrios ismertetései, akik csaknem részlete-
sebb taglalásban részesülnek, mint a mester. Erre a pontra a
következő megjegyzéseket közzéteszem meg:

HELYTÖRTÉNET
KÉZIRAT

REV. 2017.

1/ Csaknem annyi joggal, mint a persa hatást, az indus is vizsgálat alá lehetne venni, annyi szembeötlő rokon gondolat mutat a késő görög, azaz hellenisztikus elmélkedésben legalább annyira azonos forrásra, mint aminőre a párszi hatásokra az azokkal rokon gondolatok. Így pl. a léleknek felülről való le szállása, a fokenként való megszabadulás vagy indus hatás eredménye, vagy magától jutott rá a maga fejlődésében erre már a csirákat elvető hellén gondolkodás. Az első mellett sok érv szól: a Nagy Sándor kora után a távol kelettel való kapcsolatok valószínűvé teszik a közvetlen hatást, amit az első görög filozófiáról kimutatni nem lehet; s a Krisztus kora körüli nagy szinkretisztikus áramlások éppen olyan könnyen beolthatták ezeket a sajátosan indus jellegű gondolatokat, mint a persa forrásuk a magukét. Vagy pedig magától termelte ki őket a hellén, akkor azonban a persa hatás sem okvetetlenül autochton, a görög is eljuthatott az értékelésnek arra a szigorú és erőteljes keresztülvitelére, mely a persa dualizmusban azt a csakugyan férfias erőt fakasztja, melyet a szerző joggal emel ki. Ez a szerény észrevétel csak egyet akar jelezni: bármilyen nevezetes dolog a hatásfonatok ki elemzése a történeti egységből, célszerűbbnek tetszik külön tanulmány tárgyává tenni, mert ime, egyik hatás csaknem ellenállhatatlanul ráirányítja a figyelmet más lehetséges hatásokra, s a figyelem könnyen elterelődik a lehetőségekre, holott a filozófiailag magyarázandó valóság előttünk van, a művekben magukban.

2/ Ha azonban a szellemtörténeti összefüggések kutatása egyáltalában történetirői feladat, akkor minden másnál előbb kell a Plotinos élete művének megértéséhez kinyomozni a kereszttyén-

ségtől vett hatásokat, mert az igazi életformáló hatalom csak ez volt, s ezért akkor is ki kell erre térni, ha Plotinos maga nem ment is át ker. gyülekezet hatásán, mint Ammonios Saccas, s ha nem közvetlenül számol is ezzel a hatással, hanem csak a gnosticizmus bírálataán keresztül. Ezt annál inkább várhatjuk a hellén szellem utolsó korának rajzától, mert a saját maga belső alkatából olyan természetesen fejlődött ki az az egyetemes előkészítő szerep, mely nélkül az evangélium egyetemes elterjedését nem lehet elgondolni, hogy már csak ezért a rokonságért is helyet kell adni e két nagy szellemi áramlat összevetésének. A Kr. utáni kor szellemtörténeti problémáját u. is nem lehet kisebbre fogni, mint kimutatni annak az összeötvöződésnek folyamatát, melyben a ker.-ség új életelve a görög szellemi hagyaték egész értékvilágával egy bámulatos organizmusba szerveződik, - abba, amelynek életcsiráiból mai napig táplálkozik a nyugati kultúra s a melynek alakulatait megérteni a filozófiának és történetének legszebb feladata. Jól tudom, hogy ez a legkevésbé előkészített munka, hogy a filoz. története talán nagyon is sokat átengedett az egyház- és a dogmatörténelemnek, ami pedig az ő feladata és kiváltsága volna; de éppen ezért minden kísérletet, mely ezt a hiányt ki akarja tölteni, hálával fogadnánk. Nem jelentene ez, nézetem szerint, tartalmilag és így a terjedelem szempontjából valami nagy megnövekedést, a mostani anyag nagy megbővülését, mert a már jelzett összevonások s az alább említendő átcsoportosítás által a mai terjedelem nem okvetlenül nőne, hanem nyernénk vele sokkal fontosabb valamit: a részeket összeszervező történeti menet ismeretét. Mostani alakjában u. is a munka a kívánható legteljesebb gonddal elemzi szét

a Plotinos élete művére ható tényezőket, de már nem mutatja meg olyan tisztán éppen azt a hatást, melyek létrehozták azt az eredményt, s pedig ez volna az igazi filoz. történeti feladat. Ezért, azt gondolnám, nyereséges volna a mostani I. részt: Mi az újplatonizmus? kibővíteni és teljesebbé tenni két irányú összefoglaló alapvetéssel: 1/. egyfelől a görög filoz. belső fejlődésének rajzával, melyből szervesen nőtt ki a Plotinos tana, másfelől, a ker.-séggel, amellyel való összeszerveződés felmutatását mertem az előbb a filoz. tört. igazi feladatának jelezni erre a korra vonatkozólag.- Ekkor aztán át lehet csoportosítani a mostani anyagot, úgy, hogy a különböző irányok ismertetése ebben az egyetemes fejlődési rajzban megtalálná keretét és háttérét, s ennél fogva nem kellene olyan részleteket értékükön túl részletezni, melyek nem járulnak hozzá a lényeg ismeretéhez; másfelől meg lehet előzni azt a ma csaknem elkerülhetetlen kényszerhelyzetet, hogy a Plotinos tanai voltaképpen ismertetve vannak, mielőtt hozzáérkeznék a tárgyalás rendje, az előzmények bemutatása kapcsán, ami azt teszi, hogy némely részek ismétlődnek s a főalak maga tul. képpen elveszti a történeti távlatot, melyben a középpont lenne és utódai csaknem elborítják a mester alakját.

Az ilyen elgondolások hasznavehetőségét azonban csak akkor lehet megítélni, ha csupa általános ajánlgatás helyett konkrét formában meg is mutatják, hogy milyennek képzele ezt a keretadást és ezt a tárgyalási módot az, aki ajánlja. Ez a magyarázata annak, hogy - talán nem is szokatlan és előzmény nélküli bátorsággal - a téma és az ügy iránti hódolat motivumá-

tól vezetettve, azt a vakmerőséget követem el, hogy ideiktatom egy ilyen berendezés egyik lehetséges alakját, abban a hiedelemben, hogy a több szem többet lát elve szerint ez a szerény kísérlet is motivuma lehet az illusztris szerző számára életműve még teljesebbé tételének, - ha ugyan készsége, hogy a bírálat kívánalmait figyelembe vegye, addig fog terjedni, hogy ilyen szerkesztésbeli elgondolásokat a magáévá tegyen.

Plotinosban a görög szellem utolsó nagy életlendületét fejti ki, hogy a maga alkata szerint még egyszer megszerkessze a világ képét, amilyenek most látja, ami azt teszi, hogy a kor szellemi áramlataival szemben magamagát érvényesíti, Ezek közt a legerőteljesebb és legéletformálóbb hatalom a ker.-ség, mert új értékelő elvet, tehát új élet gyakorlatot indított meg, amely ugyan elő volt készítve, a zsidó vallásos és erkölcsi fejlődésben /a próféták/ éppúgy, mint a görög szellemi fejlődés által, de éppen csak elő volt készítve. A szellem abszolút értékességének gondolata a ker.ség életfolytatásának formáló elve, és ezt a gondolatot a görög szellem a maga fejlődése belső entelecheiája szerint oly szervesen érlelte meg, hogy ennél fogva lehetett a Krisztus új életelvének természetes organonja, mikor ennek befogadásáról és elterjedéséről volt szó. Ebben a pontban találkozik azért a nyugati kultúra két fő életerének iránya, s a görög hagyaték beleötvöződése a ker. új életformáló elvbe azért lehetett, mert ugyanazt a végső célt szolgálta, még pedig autonom módon, mert amint igazán van Geffckennek a görög filoz. kezdetére nézve, hogy

t. i. nem volt szüksége a görögnek külső indításokra vagy éppen kölcsönzésekre, ha lett volna is, honnan, - elég volt a maga természetét kifejtenie, amit a Homerosi időkben már meg is kezdett, hogy kialakítsa filozófiáját, - úgy áll ez a tétel a befejezésre is: most is csak a maga alaptermészetét és ennek meggazdagított tartalmát fejtette ki, természetesen, elutasításával annak, ami nem ő és nem az ő világlátási módján nézhető. Mit mutat tehát a görög szellem kibontakozása, amig Thalestől Plotinosig érkezik?

1. A görögöt minden más szellemi alkotásánál jobban jellemzi filozófiája, mert ebben az öntudatos intelligencia autonomiáját proklamálta, amint magamagát minden alkotása forrásának felismeri. A maga autonomiáját egyszerre ismerte föl a dolgokéval, azaz, hogy filozofálni kezdett ez azt jelentette, hogy a görög a valóság mivoltát magának a dolgoknak természetéből akarja és tudja érteni; a mithologizáló értelmezésnek, mely az első érzelmi kielégedésre elég volt, vége van, az értelem elég erős arra, hogy a dolgok természetét magát kutassa, és ezzel a maga természetét fejteti ki, a dolgok autonomiájának fel- és elismerése egyben az értelmét is kifejezi. Ez a nyitja a Hegel ítéletének, mely szerint a görög az öntudatban találta meg a világmagyarázat kulcsát /Philos. der Gesch., a görögökről szóló rész/. Már Parmenádesnél, tehát a második lépésre, soha többé vissza nem térő elemi erővel tör fel az a felismerés, hogy az arché, tehát az igazi valóság, nem az érzékelhető rész, hanem amit csak a gondolkozás ér el, a nous.

Ebben pedig nyilvánvaló egy kétágu tevékenység érvényesülése, mint végső éltető motivum minden emberi akcióban: az értékelő tudat ez, amely a valóságot a szerint határozza meg, hogy az igazi valóság az, amely értékes is, tehát a szellem, a nous, azért az igazi valóság, mert a szellem az értékes valóság, s az egész görög filoz. ennek az uralkodó és lényegét meghatározó motivumnak mindig teljesebb szétbontakozását és elmélyülését mutatja. A Parmenides és Herakleitos egymást kiegészítő nagyszerű felismerését, hogy a logos és a nous az igazi valóság, mintegy közelebb hozza a mindennapi élet emberéhez Sokrates, mikor az erkölcsi törvényben s így az erk. öntudatban közvetlenül átélhető, mert magáról közvetlenül bizonyosságot tevő szelemiséget állítja oda a sofisták által megzavart görög elé s visszaadja neki ezzel az egyetemes érvényű, abszolút értékben való hitét, egyszersmind a metafizikai háttér helyett az értékelő tudat világára, vagyis a gyakorlati ész primátusára irányítja a figyelmet, mint ahol a nagy primárius kérdések világitandók meg, melyeket a szellemiség közvetlen tapasztalata ad fel: mikor a maga feltétlen tiszta szellemi természetének követését és megtartását parancsolja, - egyéb minden ennek az alap-ténynek értelmezése és kozmikus érvényének biztosítására való kísérlet.

Az értékelő tevékenységnek ezt az irányító uralmát mutatja az egész görög filoz. fejlődése. A szellem abszolút értékének biztosítása a végső motivum mindezen értelmi munkában, de minthogy az értékelő tevékenység természete maga még mindig felismerve, tehát nem nyerheti meg a maga tervszerű és öntuda-

toá érvényesítését, metafizikai valósággá transcendálja és lényegesíti át, ami pedig csak úgy lehet, mint a valóság értéke, mint az értékes valóság,- a Platon ideái világosan mutatják ezt: az idea gondolatában nem lehet meg nem látni, hogy mindenek előtt a valóság megismerésében érvényesülő tényezőknek tartja Platon, ezért a paradigma, koinonia, methexis egyszerű értelme a Lotze-Cohen-Natorp magyarázata szerint, amelyet nem lehet egyszerűen félretolni, mintha erőltetett magyarázat volna. S ha Platon élete végén a számokban keresi az archét, ez is arra mutat, hogy a logos érvényesülésének, azaz a logikuménak gondolata még mindig, igazában véve: állandóan ez lebegett előtte, akkor is, mikor egy elkerülhetetlen nyomás hatására a logost és a logikumot ontológiai létezővé transcendálta és metafizikai realitássá engedte átlényegesülni. Az érték ontológiai valósággá transcendáltságát ugyanis végig kellett gondolni, mert magától kínálkozott az a kézen fekvőnek tetsző gondolat, hogy a mi értékesebb, az valóságosabb is, miután csak az értékes valóságot illeti meg az az igény, hogy egyáltalában legyen, a többi nem érdemli meg, hogy legyen. Világos ez a Parmenides érveléséből: mikor mé on-nak mondja az anyagot, ezzel azt jelöli, aminek nincs joga a léthez, mert nincs értéke, tehát egyszerűen - nincs, mondja ki a kérlelhetetlen ontológiai ítélet, holott csak azt kellene kijelentenie, hogy nincs értéke. Hogy a valóságban ott van, ezt az bizonyítja, hogy a tanköltemény II.része sokkal részletesebben taglalja ezt a nem létezőt, mint az I. az igaz valóságot, amit egyébként - ez is a dolog természetéből következik - nem is lehet másként, mint csupa negatívumokkal megkö-

zelíteni: hiszen természete az, hogy nem ilhetnek reá az embernek közvetlenül rendelkezésére álló tapasztalat kategóriái, - az értékelő tudat azt, ami abszolút valóság, csak annak tagadásával fejezheti ki, amit az érzéki tapasztalat mutat; a Parm. viselkedése paradigmája és exponálása minden későbbi "negatív theológiának". Az abszolútumot - legalább egyik értelmező típus szerint - csak úgy lehet méltón kifejezni, hogy azt hangsúlyozzuk benne, ami éppen - kifejezhetetlen: nyilvánvaló ebben az értékelő tudat követelménye, A nem létező ontologialag elbirhatatlan gondolatában leplezi le magát a legteljesebben az értékelő tudat szerepe és természete; minden ténymegállapítás egyszerre konstatálás és értékelés, s a világmagyarázat végső elve azért egyszerre adja a valóság és értéke nyitját, amint a legklasszikusabban az Aristoteles nagyszerű gondolatában látjuk: a tiszta eidos, vagyis, a valóságnak az anyagtól teljesen szabad, vagyis tehát, tisztán szellemi része, - amelyet a Leibniz plasztikus gondolkozása a differenciális átmenetek gondolatával még szemléletesebben ábrázolt, - annyira az egyetlen igaz valóság, hogy elég meglennie: a többi, a nem szellemi valóság, önkéntelenül feléje fordul és létét attól nyeri, hogy engedi magát áthattatni attól a tiszta szellemi létől.

2./ Mikor a görög szellemet a történeti fejlődés megfosztotta természetes létfeltételeitől, melyek közt bámulatos kulturális misszióját végezte, mikor elveszett a paísis s ezzel a felséges cél, melyet Platon a göröghöz méltónak talált: az élet formálása egy egyetemes paideiával, hogy a szabadságra neveltessek aki megérdemli, - a megrendülésben, melyet a görög átélt,

még jobban kivilágosodott az értékelő tudat életirányító szerepe, amit Sokrates élete és tanítása végleges bizonyossággal illusztrált. Mindenek előtt abban nyilvánult ez most, hogy az élet értelmét kérdezte a megriadt és kozmikus kitekintései közül a maga egyéni élete sorsára forduló értelem. A skepsis, természetes kísérője és indexe minden megingásnak, nemcsak elméleti bizalmatlanságot fejezett ki, hanem gyakorlatit is: nem az a baj, hogy az élet értelmét nem lehet felismerni, hanem, hogy az életnek nincs értelme, - olyan mélyre bemetsződő felriadás, hogy ezentúl valamilyen formában megmarad a görög szellem élete végéig; ez teszi annyira megindítóvá a Marcus Aurelius töprengéseit: nem sok értelmét látja az életnek, de azért a kötelesség parancsát teljesíteni mégis kell.

Ez az értékelő nyomás jelentkezik továbbá a gyakorlati = etikai kérdések előnyomulásában, valamint a befelé fordulásban, amely természetesen együtt jár ezzel az álláspont és nézőpont változással, s melynek természetes gyümölcse az egyéniség becsülésének izmosodása, mint ahol a szellemiség közvetlenül és egyetemes értékadó ereje szerint megnyilvánul. Itt főleg a Stoa szerepe az, hogy egyetemessé tegye a szellemiség megbecsülését és kidolgozza ennek a viselkedésnek igazi görög módját: hogy átszellemesítse az egész világot, a logos spermatikos gondolatával, mely az egész világot szellemi természetének láttatja, megteremtve ezzel a materialisztikus izü atomizmusnak nagyszerű ellenpárját.

Az értékelő viselkedés hegemoniáját azonban a változott görög életviszonyok közt a legtisztábban az a fordulat

mutatja, hogy a tiszta elméleti kérdések helyébe a váltság problémája lép; az értelem magabizó lendülete s ezzel a maga autonómiájának spontán gyakorlása helyett az értelem eszközi szereppel elégszik meg; az életnek nincs meg az az értelme, melyet a nagyszerű dialektikai lendület korában az értelem természetesenek talált, ami azt teszi, hogy az értelem elvesztette a maga természetében való bizalmát, vagy legalább úgy érzi, hogy ez a bizalma megingott, tehát más eszköz után kell nézni, hogy a szorongás martalékkává ne legyen az öntudat, hanem az élet értelmét és ezzel a maga váltságát megnyerje. Ezt a másféle eszközt keresi valami közvetlen összeolvadásban azzal a világvalósággal, melyet a stoa után csak szellemi természetűnek lehetett gondolni, ha komolyan vette valaki a valóságot, hiszen az anyag éppen az a valami, ami nem lehet, mert nincs hozzá joga. Ez azonban már nem tiszta értelmi tevékenység; a görögnek legjellemzőbb vonása az volt, hogy az ismerés, az értelmi munka, önmagában teremtő és felszabadító erő, tehát váltságot adó ereje van; most azonban az ember ráeszmél a maga végességére és váltságát transcendens erőktől várja, ami azt teszi, hogy észrevétlenül a vallásos viszonyulás veszi át a hegemoniát a világhoz való viszony kérdésében. A Krisztus korát környező idők áralkodó jelleme ez; a megrendült lélek kétségbeesetten kapkod minden felvetődő segítség után, amit a szinkretisztikus egyveleg bőven ont is, s a görög filoz. szellem visszahanyatlik oda, ahonnan valamikor kiemelkedett; lemond az élet és természet problémáinak szabad kutatásáról, hanem a váltságért esengő léleknek úgy vél szolgálni, hogy átadja magát a hiszékeny és babonás spekulációknak, amelyek-

ben csak az a törekvés a mentő körülmény, hogy ez az első próba arra, hogy a rendre felhalmozódó vallásos tapasztalatoknak s amit ez jelent: az elbelsőüléssel járó lélektani finom részlet-megfigyeléseknek rendszeres magyarázatot adjanak. Ebben érvényesül a magyszerű görög hagyaték, az ujjpythagoreizmus történeti szerepét ez jelöli meg, s ebbe az irányba tartozik magasabb alkotásaival az ujplatonizmus is.

3./ Nem tisztán elméleti téren van tehát az egész hellenisztikus kor filozofiájának súlypontja, történeti jelentősége sem a problémák megoldása, sokkal inkább az, hogy egyetemes kulturális hatásával előkészítette a világot a Jézus evangéliumának befogadására. Mikor a Márk evangéliuma azt mondja, hogy Jézus maga az időt beteltnék látja, hogy a mennyek országa eljöhessen, ez azt is teszi, hogy a görög szellem /főleg a stoa által/ pótolhatatlan részt vett abban, hogy az emberiség a váltság ilyen értelmére ránevelődjék, amilyent Jézus hoz neki, - akármilyen természetes, hogy nem lehetett mindenkinek odaérnie, hogy ezt a váltságot várja s annál fogva meg is találja Krisztusban, amit ő hozott; vagyis, hogy megtalálja Jézusban a Krisztust. Természetes, hogy /amint Pál tapasztalta/, sok zsidónak bolondság, sok görögnek botrány maradt a Krisztus evangéliuma: akik vagy mágikus ontologiai megváltatást vártak, vagy valami nemzeti kollektív üdvösséget. Mindez nem változtat a tényen, hogy a görög szellem bámulatos elmélyülő belső fejlődése nélkül a zsidóságon kívüli emberiségből hiányzott volna a közvetlen és teljes beleélés lehetősége az evangélium tisztán lelki értékelő elvébe és rendszerébe, s ez több, mint az a másik szolgálat, hogy a

görög adta a ker.ségnek az egyetemes organont, hogy a maga új értékelvét és ezzel életelvét fogalmilag tisztázza, a kultúra egész hagyatékának élő árjába beleiktassa, ami nélkül se a ker.ség, se a görög hagyaték nem tudott volna életben maradni.

A ker.ség szellemtörténeti szerepe ugyanis talán úgy fogalmazható a legegyszerűbben, hogy megadta a világnak a végleges és abszolút életformáló elvet, mely abból a kiapadhatatlan és tiszta forrásból buzog fel, melyet a Jézus élete maga jelent. Nem elméleti megvilágítást adott egyes kérdésekre, nem azt mondta: megtanítalak arra, hogy mi az igazság, hanem azt mondta: én vagyok az igazság és az élet, és: aki engem lát, annyi, mintha az atyát látná. Az evangélium egyszerű nyílt titka az a meglepő kijelentés, hogy Isten országa ti bennetek van, hogy tehát semmi egyébre sincs szüksége annak, aki be akar jutni ebbe az országba, mint hogy egész lelkével engedje át magát ennek az isteni erőnek, hogy az uralkodjék egész életén, aminek egyetlen feltétele, de ez abszolút szigorúsággal, a metanoia, az egész nous, azaz, az érzület, gondolkozás és akarat átfordulása erre a tisztán lelki életfolytatásra. Az Istenhez jutás, tehát az üdv, amilyen elérhetetlennek tetszett, amíg metafizikai spekulációk és mechanikus ceremóniák segítségével esengett utána a megriadt lélek, olyan közel van, az istenfiuság olyan természetes állapota a léleknek, olyan ingyen kegyelemmel kínálja az Atya minden vágyakozó léleknek, aki képes Jézusban meglátni az Ő megjelenését és odaadja magát ennek a csodatevő erőnek, amely belőle árad, és amely a tisztaság és béke és szeretet lelke.

A ker.-ség lényege tehát nem elméleti munka, nem theor. hiányérzet fakasztotta és nem ilyenféle hiányt elégít

ki, a ker.-ség az élet értelmének végleges megoldása a gyakorlati síkban: az életnek van értelme, ha a Krisztusban valósággá lett isteni erőt engedem urrá lenni magamban. Amde a ker.-ségnek is szüksége volt arra, hogy a tisztán elméleti munkával kapcsolódjék, ott és olyan formában, ahogyan az értelmi munka természetete ezt ránézve is szükségessé teszi: amikor a maga lényegét, természetét tudatossá akarja tenni, mikor meg akarja érteni a megértés egyetemes törvénye szerint, hogy mit mivel, amikor a maga lényegét kifejti, mikor tehát az értelem a már átélt valóságos tapasztalatot ismerete tárgyává teszi. Már csak az építés céljaira is szüksége volt tehát a maga nivoltának összefoglalására, még inkább, mikor a védekezés céljából kellett tömörítnie lényeges alkotó elemeit, s csakugyan már a Pál apostol térítő, építő célú irodalmi munkájában ott van a legtömörítőbb értelmi tevékenység kezdete, az, amellyel a kialakuló egyház megfogalmazta a maga dogmáit azaz hittételeit, s az első nagy hitvallások /a niceai, stb./ egy végtelenül fontos életfolyamat elméleti kifejezései a magára reflektáló ker.-ség vallomásai ezek a maga lényeges nivoltáról, arról, ami minden más vallásos képződménytől megkülönbözteti s ami szerint élni reánézve az egyetlen létezési forma és lehetőség.

Nincs természetesebb dolog, mint hogy ennek a munkának eszközeit a görög filoz. bámulatosan finom és hajlékony nyá iskolázódott fogalmi készletéből vette a ker.-ség s hogy ugyanazt a módszerességet alkalmazta, amit éppen tőle tanult. Még kevésbé rendkívüli az, hogy a ker.-ségben, a kat' exochén értékelő alapviszonyulás világában, az értékelő tudat irányított:

természetesen öntudatlan uralommal, a dogmaalkotás egész művét: szabad lett volna-e megelégednie a maga megváltottságát megtapasztaló vallásos tudatnak kevesebbel, mint hogy azt, akitől üdvösségét megnyerte, az Isten fiának, az Istennel egy lényegűnek mondja? Azért volt az erőteljes tiltakozás a homöousion ellen; Istenkáromlásnak érezte a Krisztus iránti imádat, ha csak hasonlónak vallaná az Istenhez. Csoda-e, ha a szent lelket is, magának az üdvözítőnek szavai indítására, az isteni lényeggel egyenlőnek mondta ki a ker. hódolat? A szt. háromság dogmájának mélységes és megrendültség nélkül végig nem gondolható jelentősége és gyökere itt van, ebben a minden emberi tapasztalatot maga mögött és alatt hagyó értékelésben, s ebben a motivumban van az egész ker. dogmaalkotásnak - igazán, minden dogmaalkotásnak nyitja, a ker-ságen kívül és benne is.

4./ De ez a kulcsa a görög filoz. azon munkájának is, mellyel a saját maga hagyományait ebben a korban továbbfejti. A váltság vágya került, mint láttuk, a görög szellem érdeklődésének középpontjába is; a maga módján ezt kellett kielégítenie. Erre pedig a görögnek egy mód kiálkozott: az istenülésnek az a formája, hogy az ember eggyé válik a világ metafizikai és lényegével. Az istenfiuság gondolatához, melynek tisztán ethikai értelme egyszerre kiviláglik, mihelyt az evangélium egyetlen igéjét olvassuk erről, a görög csak egy uton tudott eljutni: úgy, hogy a világ= a világgá szétvetődött Isten, s így ez egyetemes isteni lényegrokonság folytán nyílik az ember számára lehetőség, hogy visszatérjen egy metafizikai processussal /ősi indogermán gondolat/ az abszolút tiszta ősi valóságba, A görög szemében az

isten lehet világgá, de nem emberré; az etikai s így gyakorlati problémát a görög ontológiainak és metafizikáinak érzi, s ezért érthető, hogy tárgyalási formája a kérdésnek az abszolútum és az egyes viszonyának kérdése, általában az abszolútum problematikája, melynek éppen ebben a korban kibontakozó értelmezése a legklasszikusabban mutatja, hogy mennyire uralkodó benne az értékelő tevékenység szerepe. Ennek szem előtt tartásával lesz érthető az a nagyszerű fejlődési rajz, melyet Windelband ad /Lehrbuch der Gesch. d. Phil./ A gondolat kifejlődésének legfőbb mozzanatai ugyanis ezek: Az értékelő tudat ellenállhatatlan készletése alatt a szellemiség, melyet közvetlenül és a legnyilvánvalóbban az erkölcsiség tényében tapasztal meg az ember, /már rejtettebben a logikai autonomia tényében/ - észrevétlenül, de szükségképpen először a legmagasabb érték rangjára jut, azután az egyetlen értéknek deklarálja az értékelő tudat, végre az egyetlen valóságnak is. Mindennek csirái ott vannak a Parmenides utánozhatatlan elemi megnyilatkozásában s a görög filoz. csak ezeket fejti ki most teljes kilombosodásig, mikor kimondja, hogy a szellem jó is, aminél fogva az anyag pedig a rossz, - és csak most van igazán végiggondolva az anyag és szellem fogalma, amint Stenzel jogosan ki is emeli /cikke: Die Antike, I. Zur Entwicklung des Geistbegriffes in der griech. Philos./- anélkül, hogy az ontol. és az értékelő szempontok különválasztására az érzék még csak ébredne is. Az abszolútum értékességét azzal véli a leghódolósabban kifejezendőnek az értékelő tudat, hogy valóságnak mondja, metafizikai létezőnek, világtényezőnek, obj.hatalomnak.

Hogy nyerhet már most ettől az abszolútumtól életet vagyis valóságot és így bizonyosságot és megváltatást az egyes? Az abszolútum, ha igazán az, nem közösködhetik a világgal, mert akkor nem abszolútum, - ebből fakad az a tendencia, melyet csak ez a motívum magyaráz: hogy a transcendenciát szigorúan és féltékenyen megtartsák - az abszolútum abszolutságát. De másfelől mégis csak szükséges, hogy az egyes, t.i. az ember, kapcsolódhassék az istenséggel, hiszen enélkül se létele, se bizonyossága, tehát váltsága se lehet; s minél tisztábban meg akarja őrizni abszolutságát, csak annál inkább vágyik egyesülni vele, hiszen tőle van életének valósága és értelme. A két ellentétes érdeket csak egy eszköz kötheti össze: a közvetítők gondolata. Ennek előképe pedig ott volt a Platon ideáiban, mert bármi legyen az ideatan igaz értelmezése, az bizonyos, hogy az Aristotelessel megindult magyarázat kedvezett annak a nézetnek, hogy az ideák végtelen finom átmeneteket jelentenek a véges dolgok s az abszolút valóság közt. Ezek az átvezető, közvetítő lényegességek tehát egyszerre elméleti és gyakorlati vonatkozásban szerepelnek: minthogy mindenik egy azonos ősi szellemi lényeg szétvetődésének egy-egy mozzanata, azért bennök van a világ magyarázatának elméleti alapja, de egyszersmind, aki ezen a rangsoron visszafelé halad, melyet ezek a közvetítők elfoglálnak, nemcsak elméletileg jut vissza Istenhez, hanem a valóságban is, gyakorlatilag: az egyesülésnek az a lehetősége, mely a görög szellem számára elgondolható, a Parmenidesi elv alapján, hogy ugyanaz gondolni és lenni, - így van nyitva a görög előtt.

Hogy mennyire uralkodó és egyetlen mód ez a hellenisztikus kor számára ahhoz, hogy ezt a kettős célt elérje, mu-

tatja az, hogy nemcsak a tisztán hellén hagyatéék folytatói, mint az újpythagoreizmus, hanem aki csak elméleti spekulációra vállalkozik, mind így jár el: Philo, - a világ észszerű = szellemi lényegének, tehát egy metafizikai létezőnek különböző fokú megvalósulásait használja a váltság eszközeinek is. Ebből a tisztán görög alap gondolatból, a világ észszerűségének általában alapul tételéből érthető az is, hogy mikor Mani, az értékelő tudat erőteljes kettősségét fenntartva, a rosszat anyira nem tudta a szellemmel = a jóval összetaláltatni, hogy külön eredtető forrást vett föl a rossz számára, akkor a görög gondolkozás tiltakozott ez ellen a reánézve teljesen idegen nézet ellen, amely megzavarta a görög felfogást, melynek a rossz = a nem szellemi, tehát csupa negatívum, a szellem tagadása, mert a metafizikumba transcendált monizmus elől eltűnik az értékelő tudat kettősségének még csak jogosultsága is, s ha az anyag csak a szellem, tovább nem terjedhetésének megjelölése, akkor nem csoda, hogy itt nem lehet szó a theodiceáról.

5./ Ezzel azonban Plotinos nagyszerű életművének kulcsa is a kezünkben van, Ezt az alkotást minden előde fölé emeli az Arist. utáni filozofusok közt a Plot. személyiségének ereje, melyben a tiszta hellén lelkialkat, a nagyszerű spekulatív erő, melynek a gondolkozás önmagában az érték és minden érték forrása, - a kor egész szellemi gazdagságával megteljesedett és megtermékenyített tapasztalatairól akar beszámolni, tehát mély és erőteljes vallási tapasztalatairól mindenek előtt és arról a hangulatról, amely - a Harnack szerencsés kifejezésével - eltölti az egész kort a kozmosz

vallásos szemléletekor, és last but not least, esztétikai tapasztalatairól. Ezért találóan mondhatták, /Hönigswald, Stenzel, Wandt,..... /, hogy Plotinos a Platon és Arisztoteles egész problematikáját újból átéli, az ő kérdéseikre keres választ, úgy, hogy mindazon problémák megoldásáért, melyeket az azóta eltelt századok termeltek ki, visszatér a görög szellem eredeti alakjához, tehát a váltság egyetemes hiányérzetét a spekuláció segítségével akarja kielégíteni - amennyire az értelmi erő erre elég.

Ebből érthető a Plotinos gondolatvilágának legjellemzőbb sajátága: hogy szigorúan megtartja a transzcendencia gondolatát - ebben nyilvánul meg a kor követelményeinek felismerése és igazságának elismerése. De tisztán a görög szellem nyilatkozik meg abban, hogy a rétegződést, mellyel az abszolútum a világba szétvetődik s melyen visszafelé tehát az ember az Istenhez juthat, - nem engedí végtelenbe elaprózódni, mint a gnosztikusok; a tiszta elhatároláshoz szokott görög elme a végtelenbe tagozódó sokaságban az áttekinthetőséget érzi veszélyeztetve, azért a közvetítő réteget világosan akarja tagolni: az ős valóság, az egy, amit szétárad, mint a forrásból az örökkösen felbuggyanó új hullám, vagy a virágból az illat, először a szellemmé lesz, ez az első hypostasis, vagyis amit maga alá állít /Stenzel/, ez újat produkál, amint tovább hat, azaz, új hatásterületet hoz létre, ez a lélek, több pedig nincs is. Nem is kell, mert mindaz, ami van, az egész hylé, a természeti valóság, a csillagokkal együtt, így

is tiszta szellemi lényeknek van kimondva: logitheisa,
/III.Én.8,2./, s ahová az Ős egy ereje már nem terjed to-
vább lefelé, ott is ott van a szépség, mint a szellem egyete-
mes létformáló erejének legnyilvánvalóbb és legegyetemesebb
bizonyosága. Az Ősi görög Ősztön, az esztétikai, így nyeri meg
öntudatos, vagy legalább rendszeres igazolását az utolsó nagy
hellén alkotásban, - ez az igazi és egyenes folytatása a
Platon nagyszerű kezdeményezésének, most van rendszeresen be-
leillesztve a szépség a világmagyarázat egész programjába,
és kiemelve abból az egyoldalú nézési módból, ahová Arist.
vitte, mikor a szépet csak a művészetre szorítva vizsgálta és
ezt egy gyakorlati szempont, az erkölcsi uralma alá helyezte.

De - s ez visszavissza az említett jellemvonás-
hoz: - akármennyire megnyilatkozik is az abszolútum, az Ős
világlény mégis hozzáférhetetlen transcendens távolságban
marad: epekeina, minden szemlélhetésen és gondolhatáson túl,
vagyis előbb van még valami: az igazi egy, amely egyszermind
az igazi minden, ami nem folyamat, nem átmenet, nem élet, nem
nous, hanem mindennek elve; s ezért van, hogy a legteljesebb
dinamizmus mellett, melyet a Plotinos rendszere valóban áraszt
magából, ott van a mélyben a legteljesebb statikai felfogás
is: a változatlan mindennél előbbre való - s ebben az érté-
kelő tudat a legmagasabb rendű hódolattevését végzi az abszo-
lútum előtt. A változatlan Ős egy a reményesség egyetlen hor-
gonya a véges öntudat számára. De hogy jusson el hozzá, ha
igazán annyira elérhetetlen távolban van? Ha a rendes értelmi
út nem visz oda? Itt villan elő a Plotinos váltság-kereső
lelkének, görög lelkének emberileg mélyen megindító fordulatát

magyarázó motivum: ehhez az egyetlen igaz valósághoz nem is vihet el a rendes út, magasabb kell hozzá, a dinamikus erőfeszítés, a diskurzív értelmi munka nem elég, a homioiozis to theo egy elragadtatott beleömléssel történik, az extasissal, - akinek boldogító részül jut ez a legmagasabb állapot, melyre a lélek képes.

Igy tehát érvényesül Plotinosnál a görög alap gondolat: az embert lényegileg a theoria váltja meg, - ebből fakadt a ker.-ségre nézve az elhellenizálásnak nem kicsinylendő veszedelme, melyet Harnack /A ker.ség lényege/ főleg a kleti egyház példáján mutat föl, de amelynek hatása ott maradt a nyugati egyházban is, - egyszersmind azonban ez a személyes átélés minden melegével ható gondolatrendszer sem tudja eltakarni, hogy itt tulajképpen minden filoz. gondolkodásnak vége proklamáltatik, mert ime, a gondolkodás lemond a maga autonómiájáról. Nem csoda hát, hogy a világban nem talál értelmet, s akkor honnan nyerje azt? Stace kemény, de találó szavaival / / Plot. kétségbeesett rohammal szeretné bevenni az abszolútumot, melyet észszel nem remél elérni; tehát feláldozza az ésszt, a csodához menekül, - s nem veszi észre, hogy az abszolútumot se nyeri meg, tehát a váltságot, s az ésszt is elveszti, melyről maga mond le. A misztikus elragadtatás nem pótolhatja az igaz vallást, mert ha - az emlékezetes mondást alkalmazva - a misztikum nélkül talán nem is lehet bejutni a vallás világába, vele megmaradni benne még bizonyosabban nem lehet, mert a vallás nem szemlélődés, még kevésbbé extásis. legislegkevésbbé istenélvezés, hanem hatalmas aktivitás: az élő hit

szünetlen tevékenysége - a metanoia és ennek gyümölcsei, a vallás gyakorlat, a Jézus egyszerű kijelentése szerint: eredj el és aképpen cselekedjél. Ezért nem adhatta meg a theoria akármilyen őszinte becslése sem a váltságot a szorongó embernek; ellenben ezért a gondolkozás autonómiájának elhagyásáért nem tudta többé a világmagyarázat feladatát sem autonóm módon végezni. A görög szellem bevégezte önálló szerepét, az értelemnek újból fel kellett fedeznie a maga autonómiáját, hogy a tapasztalatot magyarázhassa, s ezt az európai szellem nem tehette a görög filoz. alapos átélése nélkül. Ehhez azonban nem a Plotinosban kivirágzott utolsó fellendülés vezethette, hanem annak az egész alkotó folyamathoz újból való végigélése, melynek megbizható megismerése is még csak századok múlva indulhatott meg. - A Plotinos közvetlen követőiben a határtalan babonás hiszékenység és a misztikus - mágikus váradalmak megindítóan illusztrálják, hogy miféle sorsra jut a gondolkozás, ha elveszti az értelemben való hitét, - a dolgok autonómiáját vezsti el az, aki a szellem autonómiájának értelmét elveszti, s a kettő visszanyerése egy és azonos folyamat két oldala.

Ilyenféle problémátörténeti áttekintéssel - ami
tul.képpen a 28. old. csaknem programnak vehető tételét dol-
gozná ki, mely szerint a Platon és Plotinos közti 600 esztendő
alatt a gondolkodás fejlődött - azt hiszem, keretet nyerne a
rendszeres fölépítés, melyet, természetesen, ennél a vázlatnál
kimerítőbbnek szabad és kell gondolnunk, melyben minden rész-
let jelentősége arányával igényelhető helyet kapna. Még pedig
két formában lehet ezt a nyereséget elgondolni. Vagy egy ilyen
problémátörténeti azaz a fejlődést felvázoló általános tört.
rajz után egyenesen a Plotinos élete művének taglalása következ-
hetnék, - amire előkészítőnek a Harnack dogmatörténetének
I. kötete végén található klasszikus Plotinos rajzra elég itt
csak utalnom, - s csak ez után jöjjön a rokon és előkészítő
szerepet játszó irányzatok analitikus felsorakoztatása, melyek-
nek most biztosan kimutatható helyük van a fejlődésben és így
itt-ott rövidebb, egyben tömörebb rajza adható, így pl. a
gnosticizmus mostani ismertetése /72 s köv./, vagy a Philoé,
amely csaknem öncélú téma lesz, s a 149.old. mai alakjában
éppen azt a benyomást kelti, hogy a Plotinos összes elődeit
itt lehetne a legtalálóbban ismertetni, vagyis, a főtéma ismer-
tetése után. Ez ugyan az anyag összeforgatásának tetszhetik,
pedig nemmaz, hanem éppen jegecedő rendszere által előírt el-
rendezési formájának megközelítése.

Vagy pedig lehet egy ilyen fejlődéstörténeti beve-
zetést olyan részletesen kidolgozni, hogy a Plotinosra elő-
készítő szálak már itt csakugyan mind szétfejtve előttünk álla-
nak, - akkor is az a nyereség támad belőle, hogy minden rész-

let öntudatosan szolgálja az egészek ismeretét, s ezért a fejlődést - vagy legalább a tanok továbbfejtését - van, mihez mérni s így pl. a Porphyrios ismeretése vagy a Jamblichosé nyugodtan rövidebb lehet, hiszen ma is önkéntelenül az az érzésünk, hogy a 281.old. tömörített tartalmi összefoglalása bizvást melőzhetővé teszi az előző részt /a 256.oldalon kezdve/. Általában az a természetes benyomásom, hogy a vázolt bevezetés végiggondolása a részletek elhelyezkedését magától megvilágítja s ezzel a minden elismerésre méltó munkát teljes értékűvé és széreny filoz. irodalmunk igazi nyereségévé mélyíti. Éppen ezért nem érzem szükségét annak, hogy a részletek dátumszerű módosítása formájában reflektáljak ezekre; megbízhatóságukat a források egyik-másikának összehasonlítása után teljesnek veszem, amint hogy erről az illusztris szerző eddigi gondos részlettanulmányai a tudományos köztudatot meggyőzték; de még éppen a részletek átcsoportosításától merem a filoz. történeti mű igazi filozófiai értékét várni, és ebben a meggyőződésben készült ez a jelentés, mint széreny jele a téma s az egész ügy iránti mély hódolatnak.

Debrecen, 1933. június 15.

Tankó Béla s.w.k.

